

Premi UPC de ciència-ficció 2008

Conferència, 26/11/2008

Lois Bujold

"La ciència-ficció, la fantasia i jo"

Hola a tots,

M'agradaria donar les gràcies a la Universitat per convidar-me a pronunciar un discurs inaugural en aquesta fascinant ciutat. En la meua primera visita a la península Ibèrica, ara fa uns vuit anys, vaig visitar només una petita part del país: el litoral asturià i els voltants de Madrid. Vaig deixar la resta per a més tard. Tanmateix, des del punt de vista d'una vida humana, mai no hi haurà més temps més endavant, sempre n'hi haurà menys. Per això em plau tenir l'oportunitat de conèixer una mica Barcelona.

Com que sóc una escriptora que manejo dos gèneres diferents, una de les preguntes que m'acostumen a fer en les entrevistes és si trobo grans diferències entre escriure ciència-ficció i escriure fantasia. La resposta a aquesta pregunta inclou dos aspectes: el primer, i el més fàcil d'argumentar, es refereix a la mecànica d'escriure; el segon, molt més complicat, a les diferències subjacents entre els dos gèneres.

Comencem per la part més senzilla. Per a mi, la mecànica d'escriure és exactament la mateixa. La majoria dels meus llibres comencen amb introspeccions de personatges i escenes, per exemple un home cansat de viatjar i desincentivat que s'apropa al castell en què va viure de jove, o un altre home que, abatut per un fusil d'agulla en una pista d'atterratge espacial, mor lluny de casa seva, sota la mirada del seu jove company que havia dipositat en ell les seves esperances, o l'home que pateix al·lucinacions, perdut en una enorme catacumba tecnològica i que és rescatat per una de les seves al·lucinacions. Cadascuna d'aquestes visions porta un món implícit, en ocasions un món que ja ha estat desenvolupat anteriorment, però en altres casos és un món nou que encara s'ha de construir. El personatge també pot ser antic i familiar, o nou i ple de possibilitats que esperen a materialitzar-se, ja que els personatges es creen per mitjà de les seves accions (i el mateix passa amb les persones, si hi pensem bé).

En aquest moment començo a prendre notes, que utilitzo com a ajut mnemotècnic. Prenc notes sobre els personatges, el context i l'entorn, sobre propostes d'accions i escenes futures que acabo desenvolupant o no. Arriba un moment que aquestes notes assoleixen una massa crítica i llavors veig on ha de començar el llibre. Llavors escric l'escena o les escenes inicials, i quan les tinc escrites, m'assec i ho torno a replantejar tot, perquè normalment en plasmar-ho en el paper hi ha coses que canvien, sorgeixen noves idees o m'adono que alguns dels elements no encaixen en la història i s'han de rebutjar. La part més complicada d'escriure una novel·la és la tensió de recordar-ho tot, de mirar cap enrere. L'acte d'escriure em permet alliberar la introspecció en la pàgina en què finalment queda atrapada. Això deixa espai al meu cap per acoblar-hi la següent visió encadenada. Tot aquest procés és molt visceral, purament emocional.

Recullo detalls de l'entorn a mesura que transcorre la història, és a dir, la mateixa història crea el seu món. Aquest sistema es coneix amb el nom de creació de mons just-in-time. Significa que la meua història i el seu entorn sempre encaixen a la perfecció, però fa que els meus universos siguin bastant difícils de compartir. No tinc una gran "bíblia d'universos" o un conjunt de notes formals per als meus mons de ficció. Només tinc el que he plasmat en la pàgina més el que encara queda al meu cap.

En realitat, canvio el món cada vegada que canvio de personatge narratiu, una cosa que pot succeir en cada escena en una novel·la amb múltiples punts de vista, ja que cada personatge és el centre del seu propi univers, un univers que s'estén al voltant seu en totes les

direccions, fins on la seva vista arriba. Per crear un personatge nou, he d'entrar en el seu cos, en la seva ment i en els seus records, canviar de pell, veure el món a través seu i intentar seguir el moviment dels seus ulls. Només quan he desenvolupat el món que té al voltant seu sé què és el següent que dirà i farà aquest personatge.

Segueixo aquest cicle de creació i redacció alternativament, segons el meu estat d'ànim, tantes vegades com sigui necessari fins a arribar al final de la novel·la.

El procés d'escriptura és el mateix, independentment de si el context es basa en la tecnologia, en algun tipus d'extensió futura del nostre món i, per tant, desproveït d'elements sobrenaturals de qualsevol tipus, o si el context inclou la màgia i tracta d'una Terra alternativa, com en *El anillo del espíritu*, o és una subcreació totalment independent, com *Chalion* o el món d'*El vínculo del cuchillo*.

Com a escriptora, no veig res d'estrany a passar d'un gènere a un altre. En la dècada dels seixanta, quan vaig començar a interessar-me per la ciència-ficció i la fantasia, aquests dos gèneres estaven junts en la mateixa prestatgeria tant en biblioteques com en llibreries, igual que ara, i molts dels meus escriptors favorits dominaven ambdós gèneres. Poul Anderson, L. Sprague de Camp, Roger Zelazny, Robert Heinlein, més tard C. J. Cherryh i fins i tot C. S. Lewis, a la seva manera, acceptaren tot el ventall de possibilitats. Darrerament s'espera dels escriptors que s'especialitzin més en un gènere o en un altre, i són empesos per les forces del mercat cap a una senda creativa cada vegada més estreta.

No obstant això, molts lectors processen els gèneres de fantasia i ciència-ficció de maneres molt diferents i en aquest punt és on la resposta, o millor l'explicació, es torna enrevessadament difícil.

Algunes persones creuen que els dos gèneres haurien de ser coses totalment separades i separables, una teoria intel·lectualment pura que em temo que es desmunta molt ràpidament en vista de l'evidència. Aquestes persones només anomenarien ciència-ficció les obres més cristal·lines, una extrapolació rigorosa que no infringeix cap llei física coneguda (encara que, segons la meua experiència, els mateixos crítics no acostumen a ser tan dràstics amb les biociències). Tota la resta ho engloben sota l'etiqueta de fantasia. A mi no m'importa, sempre que després de redefinir gran part del gènere no es queixin que el nombre de lectors que té és massa baix. "Quan escullis una acció, escullis les conseqüències d'aquesta acció", tal com diu el meu personatge Cordelia en algun lloc.

També hi ha lectors exclusivament de novel·les fantàstiques, una posició que sembla estar basada parcialment en les preferències per determinats estils, tons emotius o escenaris anteriors a la modernitat, en ocasions buscant el "numinos" i en altres casos curiosament com a expressió d'un rebuig de les visions inexorablement distòpiques que ofereixen algunes novel·les de ciència-ficció, un problema a què tornaré més tard.

Un tercer grup, al qual pertanyo, creu que la fantasia i la ciència-ficció són un continu de possibilitats d'històries, els extrems del qual potser es poden distingir fàcilment entre si, però la part central del qual no està tan clara, i ens agrada que sigui així.

Als inflexibles puristes de la ciència-ficció els agradaria proscriure la física contrafàctica i englobar tota la resta sota l'etiqueta de "fantasia científica". Fins on sabem, viatjar a una velocitat superior a la de la llum, l'antigravetat i els poders parapsicològics són impossibles i continuaran sent impossibles. Tanmateix, molts d'aquests elements estan més o menys estandarditzats i acceptats en el gènere de la ciència-ficció. Pràcticament tot el que va aparèixer a la revista *Analog* de l'editor John W. Campbell Jr. ha estat acceptat. S'hi inclouen, afortunadament, els dracs voladors telepàtics d'Anne McCaffrey. Vaig llegir la primera història dels dracs de Pern a *Analog* quan era una nena, juntament amb altres històries que encara van més enllà en la difusa frontera.

Tots aquests elements són físicament impossibles, però no sobrenaturals. Viatjar més de pressa que la velocitat de la llum és un tipus diferent de ficció que la dels fantasmes, els vampirs, els mags o els déus. Em sembla una mica confús utilitzar la mateixa paraula, fantasia,

per a tots dos. La regla general que utilitzo, com a lectora i com a escriptora, és que la presència de qualsevol cosa sobrenatural desplaça una història directament a la categoria de fantàstica, independentment de si la història conté naus espacials que viatgen per l'espai a una velocitat qualsevol.

Però, com és habitual, algunes de les narracions més interessants, així com alguna de les disciplines científiques més interessants, exploren les fronteres. Constantment s'assenyala amb el dit la ciència-ficció que salta cap al camp de l'irreal (amb elements com la velocitat superior a la de la llum o els poders parapsicològics), però també hi ha novel·les fantàstiques fascinants que entren subtilment en el territori de la ciència-ficció.

Una de les primeres històries que fa molt de temps vaig trobar d'aquest tipus en les pàgines de la revista *Analog* de la dècada dels seixanta, com no, van ser les històries de Lord Darcy, escrites per Randall Garrett. Es tracta d'una sèrie de novel·les i històries de misteri ambientades en una dècada dels seixanta diferent, amb un passat diferent, basat en el fet que a l'edat mitjana Ricard Cor de Lleó no havia estat assassinat a França, sinó que va aconseguir recuperar-se de les ferides i va fundar la dinastia Plantagenet que va arribar fins al segle XX. En el món de Lord Darcy, la màgia es considera i estudia com una ciència, reemplaçant o al menys competint amb les ciències que avui coneixem. Els personatges principals d'aquestes històries eren un detectiu tipus Sherlock Holmes i el seu ajudant, una mena de bruixot forense. Aquestes històries van desenvolupar molts elements que més tard han copiat molts escriptors, inclosa la història alternativa i l'ús de la màgia com a tecnologia. Però, en la meua opinió, l'element més encantador a mesura que es desenvolupen les històries és la reflexió extensa que es fa de la història de la ciència i del mètode científic, d'una manera invertida, com si estigués reflectida en un mirall. Convida el lector a recapacitar sobre aquest aspecte del nostre món i a donar menys coses per fetes. No és possible llegir les històries de Lord Darcy sense plantejar-se d'on ve realment el nostre món tecnològic.

La trilogia de ciència-ficció de C. S. Lewis que comença amb *Lejos del planeta silencioso* es mou pel mateix camí, però en sentit contrari. Aquesta sèrie té els ornaments habituals de la ciència-ficció: un primer viatge a Mart i una trobada amb marcians intel·ligents, criatures l'existència dels qual encara es podia defensar com a possible l'any 1938, quan es va publicar per primera vegada aquesta novel·la. Tanmateix, Lewis va utilitzar l'al·legoria com a vehicle per fer una àmplia reflexió en la seva teologia cristiana, ja que els seus marcians eren una raça espiritualment innocent. La història també inclou una crítica àcida d'un materialisme com el de H. G. Wells en un diàleg metaliterari.

La primera vegada que vaig llegir aquesta novel·la havia de tenir uns catorze anys, una època en què absorbia qualsevol llibre d'aquest gènere indiscriminadament, i vaig trobar la història molt confusa, perquè aleshores no sabia res de teologia. Procedent directament de lectures com *Rocket Ship Galileo*, vaig assumir immediatament que els constructors de la nau espacial eren "els bons", amb la qual cosa Ranson, un tipus estrany que es va unir al viatge, havia de ser una mena de sabotejador o traïdor. Aquest error d'interpretació va complicar molt la trama per a la meua jove ment. Vaig pensar que la causa d'aquest error era que la novel·la estava escrita en anglès britànic i no va ser fins que vaig tornar a llegir *Lejos del planeta silencioso*, deu o quinze anys més tard, després d'haver adquirit certa formació religiosa, que em vaig adonar que havia llegit el llibre al revés quant a la lliçó moral que intentava transmetre. Probablement aquest sigui l'exemple més clar que he experimentat sobre la manera com la mentalitat del lector afecta la lectura o relectura posterior d'un llibre i per això considero que el xoc va ser molt positiu per a mi. Crec que hauria de llegir aquest llibre altre cop un dia d'aquests per veure què més hi ha canviat des de llavors.

La meua pròpia creació fantàstica del món de *Chalion*, amb els seus cinc déus, també està deformada pel pensament modern, encara que amb una doble intenció. El panteó de *Chalion* consisteix en la Mare de l'Estiu, la deessa de les mares, de la maduració, de la medicina i de la fertilitat femenina; el Fill de la Tardor, el déu dels homes joves, la caça, la collita i la guerra; el Pare de l'Hivern, el déu dels pares, de la justícia, de la fertilitat masculina i de la mort en l'edat avançada; la Filla de la Primavera, deessa de les dones joves i de l'educació, i el Bastard, fill de totes les coses fora de temporada, tots els romanents que no encaixen en l'esquema anterior ordenat, inclosos els desastres, els orfes, la venjança, els

bastards (sens dubte), les ànimes rebutjades per la resta de déus i el dia 29 de febrer. Volia que la religió fictícia d'aquesta fantasia d'estil medieval assumís dues característiques de les religions del món real: prestar un servei genuí a les necessitats socials humanes i prendre's seriosament el misticisme. Aquest esquema procedeix en part de la meva reacció a les versions hostils, beneïtes o superficials de la religió fictícia de la mala fantasia genèrica, i en part de les meves pròpies lectures històriques i religioses.

Però també volia diferenciar-la de totes les religions del nostre món i especialment volia que resistís el dualisme, que considero que és un error filosòfic que ha creat molts problemes al llarg dels segles. Per això vaig crear cinc déus, en certa manera per repetir les estructures del món real, com els cinc dits de la mà o les quatre estacions i els romanents, o els dos sexes i les tres fases de la vida, i també perquè volia un nombre senar, que no es pogués dividir equitativament, perquè en el món real, el bé i el mal mai no es poden dividir clarament, sempre estan barrejats, com l'oxigen i el nitrogen en l'aire. Aquests dos elements es poden separar experimentalment en formes pures, però quan tornem al món real es tornen a barrejar, encara que alguns ho oblidin. La història és plena d'errors comesos per persones intel·ligents que han intentat encaixar una realitat confusa en una teoria massa ordenada. I després, quan no ha funcionat, no han sabut veure que la seva teoria era incorrecta, sinó que han decidit que era necessari modelar el món perquè hi encaixi.

Tanmateix, la part realment diferent de la religió de Chalion rau en les seves bases metafísiques o cosmològiques. Els déus de Chalion no són déus creadors, no són déus proposats com a principi. En aquest cas el principi és la pròpia matèria i tota la vida, inclosa la dels déus, en procedeix. Això reflecteix una visió del món basada en la idea científica del segle XX de les propietats emergents. En aquest panorama, la física sorgeix com a una propietat emergent de l'estructura fonamental de l'univers, la química sorgeix de la física, la bioquímica de la química, les estructures vives de la bioquímica, el cervell d'estructures menys complexes i l'enteniment de processos electroquímics del cervell, en un flux continu i unificat. Així doncs, no hi ha cap divisió entre cos i ment o matèria i esperit, i pensar que sí que n'hi ha és un error o una il·lusió.

No es tracta d'una idea nova. En un dels diàlegs de Plató, que vaig llegir ja fa massa temps per recordar-lo detalladament, apareix un home jove discutint amb Sòcrates sobre un model de la ment generat pel cos, de la mateixa manera que la música prové d'una lira. Era una bona metàfora de com funciona realment el cervell i la consciència, excepte per fer-ho ara, que estem creant una base d'evidència reproducible fins al nivell molecular que explica exactament com es fa. Tanmateix, Plató estava immers en el dualisme i va fer que Sòcrates aconseguís que el jove abandonés la seva postura, que en realitat era correcta. En el debat filosòfic resultant, tal com jo l'entenc, el neoplatonisme va vèncer durant alguns segles sobre la visió alternativa, una mena de postura protocientífica avançada pels aristotèlics. Això em fa pensar que algú hauria d'escriure una novel·la amb una història alternativa prenent com a punt de partida la victòria dels aristotèlics i analitzant què hagués passat llavors (no és que cregui que el comportament de la humanitat hagués estat millor, ni tampoc pitjor) .

De totes maneres, per a la teologia de Chalion vaig imaginar aquest flux de propietats emergents en un nivell superior i vaig presentar els meus déus com una propietat emergent de totes les ments del seu món, passades i presents. Com a tal, s'han desenvolupat a partir del seu món i continuen creixent i canviant amb aquest mateix món. Els cinc déus són també l'única opció de vida després de la mort, perquè t'han de recordar a la perfecció després que el teu cos deixi de treballar perquè tu puguis continuar existint. D'aquesta manera, la teologia de Chalion conté una vida després de la mort que no està dividida en cel i infern, sinó en la continuació diferent de l'existència com a part de la ment de la divinitat o bé en l'oblit i el esvaniment en el no-res.

La majoria d'aquesta cosmologia es presenta entre línies, per tant no estic segura quina part arriba realment als lectors. L'explicació més explícita la trobem en el sermó del personatge de Cabon del capítol 3 de Paladín de almas. Una lectura poc atenta que es limiti a etiquetar el text de fantasia genèrica, probablement perdrà les pistes disseminades que hi ha. Però com a mínim un lector atent va ser tan amable de batejar-ho com a "teologia

especulativa", la qual cosa em va complaure i em va divertir molt, i al mateix temps em proporciona l'esperança de saber quina part del que intento transmetre arriba realment al lector.

Amb el temps he vist que la sèrie de Chalion hauria d'estar formada per cinc llibres, un volum per a cadascun dels cinc déus i els seus assumptes. Si alguna vegada tinc l'oportunitat d'escriure els darrers dos llibres de la sèrie, m'agradaria explorar les conseqüències lògiques d'aquesta cosmologia com a mínim una mica més. Podrien ser dos llibres "elàstics", tal com va batejar un escriptor amic meu els projectes que espanten els seus creadors per la possibilitat que els comporti un fracàs públic veritablement vergonyós. Ja veurem.

En la fantasia i la ciència-ficció hi ha dos termes que conviuen paral·lelament per descriure la reacció del lector davant la seva forma més commovedora: "percepció del numinos" i "sensació de sorpresa". En l'àmbit de la fantasia es poden definir grosso modo com l'aclaparador temor reverencial que se sent en presència d'allò diví o del regne espiritual i, en l'àmbit de la ciència-ficció, com l'aclaparador temor reverencial que se sent davant la complexitat o magnificència de l'univers físic. Crec que són dues cares d'una mateixa moneda. En el clímax de La maldición de Chalión, la meva protagonista, Cazaril, passa per una experiència directa i intensa de manifestació de la ment de la seva deessa. La seva resposta davant aquest esdeveniment numinos inclou una sorpresa tal davant l'univers material que fins i tot contemplar una simple pedreta és més del que la seva ment pot suportar fins que aconsegueix calmar-se una mica. La seva accentuada sapiència espiritual no l'impulsa a rebutjar el món material, al contrari, l'anima a apreciar-ne la bellesa i la vàlua. Es tracta de l'excitació del científic ubicada al cor d'una història fantàstica.

Un dels fils principals del tapís de la ciència-ficció és, i ha estat, la crítica política contemporània disfressada amb els abillaments de la ciència-ficció. Això inclou utopies, distopies i l'especulació sobre el futur proper, incloses totes les històries tipus "si això continua així..." o històries admonitòries. Això succeeix també en l'àmbit de la fantasia, però aquí em cenyiré exclusivament a la ciència-ficció. Només diré que una nena d'onze anys amant dels cavalls no hauria de llegir sota cap concepte la La rebel·lió dels animals de George Orwell pensant que es tracta d'una història d'animals que saben parlar. Us puc dir que el trauma em va durar molts anys. De totes maneres, aquesta ciència-ficció política és molt apreciada pels lectors als quals entusiasmen els arguments polítics d'actualitat i molt aclamada pels crítics amb una manera de pensar semblant. En el millor dels casos aborda temes que continuaran sent d'interès durant dècades després que s'hagin publicat. En el pitjor dels casos, la història té una data de caducitat més curta que la d'un iogurt i s'arrisca a convertir-se en una propaganda de cops sords i inexorables que jo descriu com "l'escola d'enginyeria social que diu que els cops continuaran fins que la moral millori".

Tot això està molt bé en el seu lloc, però aniquila i és l'oposat exacte de tota sensació de sorpresa.

No crec que sigui una coincidència que la dominació del mercat de la ciència-ficció per part d'històries polítiques descolorides que solen presentar la ciència i la tecnologia com el problema i no com la solució vagi de la mà amb la pèrdua d'històries positives sobre la ciència i la tecnologia, i per descomptat, amb la pèrdua d'històries que representin la ciència o l'enginyeria real o que tinguin científics o enginyers com a protagonistes.

En part, la pèrdua pot ser deguda al fet que la nova ciència resulta difícil de comprendre per l'escriptor veterà. Tots els mesos llegeixo la revista Scientific American, una publicació amb notícies i articles de divulgació científica, i mai no tinc la sensació de posar-me al dia, sinó que tinc la sensació que m'estic quedant enrere. Cada vegada que giro la pàgina s'obren davant meu extensos camps que desconec totalment. El fet de girar la pàgina en lloc de prémer el ratolí ja mostra que estic antiquada. L'abundància de coneixements nous i accessibles és impressionant i, al mateix temps, una mica aclaparadora. Quan m'enfronto a aquesta vastitud d'informació em sento com una persona a la qual han deixat enmig d'un gegantesc supermercat modern amb l'ordre de menjar tots els aliments que trobi a les prestatgeries.

Fa poc, en una convenció, l'editora americana de ciència-ficció Shawn McCarthy va fer un seguit de comentaris interessants sobre la popularitat creixent de la fantasia per damunt de la ciència-ficció. Més o menys va dir que fa quinze o vint anys, els editors de ciència-ficció de Nova York van començar a adquirir de manera pràcticament exclusiva el tipus de ciència-ficció política freda i fosca que tant enalteixen alguns crítics. En aquell moment semblava que era la reacció correcta davant l'estat del gènere i del món. El problema és que la generació següent d'escriptors, que van créixer llegint aquestes seleccions, només saben escriure ciència-ficció freda i ombrívola. Ara que els editors busquen històries més positives, encara que només sigui per variar una mica, no els en lliuren cap.

Paral·lelament, al llarg del mateix període de temps, les vendes de ciència-ficció han baixat i baixat, i han estat superades amb escreix per les vendes de fantasia, menys subjectes a aquesta tendència distòpica. No semblava que l'editora cregués que això fos una coincidència.

Encara que les pel·lícules de ciència-ficció que presenten una visió més optimista del futur també han tingut èxit, cal puntualitzar que la ciència-ficció mediàtica normalment porta un retard d'uns vint anys respecte de la novel·la de ciència-ficció.

En la ciència-ficció actual hi ha molta sensació de sorpresa. El dia que vaig escriure aquest discurs, em vaig connectar al lloc web de la NASA per veure les últimes fotografies enlluernadores d'Enceladus, una lluna de Saturn. No sé quants de vosaltres coneixeu el lloc web xkcd, que es defineix com "un webcòmic sobre romanç, sarcasme, mates i llenguatge", però en aquest web va ser on vaig trobar la cançó Boom-de-ah-dah que es va inspirar en l'anunci comercial del Discovery Channel, una apologia de la sensació de sorpresa (<http://xkcd.com/442/>). Més persones tenen un accés més gran a més coneixement que mai al llarg de la història; els problemes mundials són molts, però també són molts els recursos intel·lectuals amb els quals els podem afrontar. No veig cap motiu pel qual el gènere que va inventar la sensació de sorpresa s'encalli en la malenconia i la foscor que fa vint anys que han caducat.

Alguns editors recorden la sensació de sorpresa que els provocaven les antigues bones novel·les d'aquest gènere i han fet un veritable esforç per recuperar clàssics de la ciència-ficció que es van escriure fa trenta, quaranta i fins i tot cinquanta anys, amb l'esperança que prestin el mateix servei a una generació nova. Les intencions són bones, però crec que és una iniciativa equivocada. El que realment es necessita són històries noves i estimulants amb la veu d'aquesta generació i que parlin de la ciència d'aquesta generació; històries que ens facin obrir els ulls i la boca amb sorpresa, mentre diem Vejam! Això és fantàstic!; històries que parlen d'un futur fascinant i no d'un futur terrorífic. La pregunta de diagnòstic és la següent: la història destrueix l'alegria del món o la crea? Espero que com a mínim algun jove escriptor expert en qüestions científiques assumeixi el repte d'aquest tipus de creació tan plaent.

Gràcies